

delavca s poslednjim svitom smisla in upanja. Težko bi bilo pač življenje, ki je izven sodobnih postav, da ni navodil in opozoril, ki segajo do nas iz pradavnine.«

V isto vrsto spadajo pesniško esejistični sestavki: »K vprašanju zakonov«, »Mestni grb«, »Most« in pa obsežnejše »Zidanje«, ki nam zaradi svojega avtobiografskega značaja osvetljuje premnoge simbole v K. romanih. Tudi K. domnevna poslednja povest, »Raziskavanja nekega psa«, razodeva vse njegove osnovne motive: brezuspešen napor, zvedeti resnico o samem sebi, žrtvovanje samega sebe je edini izhod iz brezdna blodenj in zamenjav.

Zbirki aforizmov in krilatice (On. Zapiski iz l. 1920. — Aforizmi o grehu, trpljenju, upanju in o poti resnice) so zgoščena žarišča, ki po svoji jedkosti in ostrosti podčrtavajo Kafkovo neizprosno borbo za večno soglasje, n. pr.: »Od neke določene točke naprej se neha vsak povratek. To točko je treba doseči.« »Morda je sploh samo en smrtni greh: nestrpnost.« »Kakor jesenska steza: komaj so jo očistili, že se spet pokrije s suhimi listi.« »Če bi bilo mogoče sezidati babilonski stolp, ne da bi ga bilo treba preplezati, bi bilo najbrž dovoljeno.« »Dve možnosti: napraviti se neskončno majhnega ali pa biti majhen. Druga možnost je popolnost, tedaj mrtvilo, prva pa pričetek, torej dejanje.«

Kljub fragmentarnosti Kafkove literarne zapuščine in kljub prezgodnji smrti tega velikega tvorca (pa saj je slednjič smrt prav tako že davno določen zaključek, ki spada k delu slehernega človeka), stoji Kafka vendarle med tistimi redkimi pesniki, ki so odkrili nov svet in našli za svojo izpoved nov izraz. Novo je prav v tem, da nam je K. izoblikoval (ali pa vsaj zapustil prve poizkuse) hierarhijo življenja, kakor ga doživlja človek, ki je dosegel ravnino kozmičnega gledanja. Vsaka abstraktnost se prelije v telo, slutnja v podobo, dihaj v prizor. Skozi vse pa plove budna vesoljna vest, kakor so jo že čutili pranarodi, ki pa smo zanj civiliziranci že skoro oglušeli.¹

TRUDNI OFICIR IN DEMONIČNI DILETANT FRANJO MASELJ-PODLIMBARSKI

BORIS OREL

I.

Naj je ta spis ob drugi izdaji »Gospodina Franja«² prigradniški, napisan bi bil pač lahko prej ali pozneje, ker ne gre toliko za v naši literaturi tako osamelo in puščobno postavo Frana Maselja-Podlimbarskega, kakor za celo vrsto dejstev in problemov, ki se nam posredno in neposredno po tej postavi prikazujejo. Zlasti nas sili v razmišljanje dejstvo senzacijskega uspeha »Gospodina Franja« v narodnostno kritičnem letu 1914, posebno še, če poznamo njegovega pisca Frana Maselja-Podlimbarskega, ki je kot človek in domoljub imel svojo zlato stran (pri tem mislim

¹ Pisatelji kakor F. Werfel, André Gide, H. Hesse, H. Mann, Th. Mann so spoznali veličino dela tega samotarja sredi vesolja v besedah: »Vedno bolj se razodeva posebni pomen Kafkove osebnosti, pa bodisi v Nemčiji, Angliji ali Franciji. Iz preostaline izdani romani so nam v Kafki, ki smo ga doslej občudovali kot mojstra izbrušene besede in drobne povesti, odkrili romanopisca, ki ga moremo primerjati le z največjimi, neizprosne oblikovavca in glasnika dobe... ob enem pa krutega in vzglednega borca v vsej globini njegove religiozne zavesti.«

² Fr. Maselja-Podlimbarskega zbrani spisi. Uredil dr. Janko Šlebinger. IV. zvezek: *Gospodin Franjo*. Izdala in založila »Tiskovna zadruga«, Ljubljana, 1931.

na superlativnost ocen in orisov njegovih ožjih poznavalcev, prijateljev in kritikov Vrhovnika, dr. Plešiča in Golarja), ki pa se je kot slovenski pisatelj s trudom in s pomočjo svoje privatne bolesti dotipal do umetniško jako problematičnega mesta med romantiko Jurčiča, svetoboljem Stritarja in realizmom Kersnika na eni, in uradniškim bohemstvom ter poltenostjo sodobne mu literature naturalizma na drugi strani. Senzacijski uspeh in popularnost »Gospodina Franja«, ki hkratu z njegovo zaplembo daje barvo slovenskemu času tik pred vojno (prim. I. Pregelj, Svetovna vojna in slov. slovstvo, »Čas« 1920) in vojnim letom v svitu bližanja narodove svobode, sta edino plod takratnega narodnostnega navdušenja in prav nič kakih umetniških vrednot romana ali morebiti celo njegovega klasičnega značaja, ki so mu ga tako diletantsko in s slovansko domoljubno gesto prisodili tisti naši ljudje, ki gledajo umetnost le skozi slovanski zanos. Brez takih romanov in popularnosti tudi ni svetovna literatura, niti pretekla niti sodobna. Izmed številnih vzgledov iz preteklosti naj navedem le Theodorja Körnerja, ki je bil med takratno nemško mladino bolj čitan kot njegov sovrstnik H. Kleist, dočim ima sodobnost opravka z Remarqueom, čigar »Im Westen nichts Neues« tudi ni kaka literatura odličnih kvalitet. Naj so vzroki in povodi senzacijske literature taki ali drugačni, nas zanima danes slovenski primer, ki se tiče dveh perečih točk našega kulturnega življenja, namreč slovanstva in slovenske družbe v odnosu do umetnosti.

Najprej glede slovanstva. Tisti krog slovenskih pisateljev iz preteklih desetletij, ki je poleg svojega brezličnega pisateljavanja čutil nujnost, da se slovansko razbesedi in razžalosti, kaže neplodnost, netvorno sanjarstvo, sliko meščanskega materializma, ki se lovi za slovanskimi fantomi, in je znatna razlika med njim in R. Maistrom ali »Preporodovci«, ki so iz svojega jugoslovanskega romantičnega sentimenta postali časovna realnost, dejanje, politično dejstvo. Pesnik in Slovan sta sicer v našem umetniku tedaj, ko se je usoda prvega zrcalila v usodi drugega, sklepala duhovno bratstvo, a v pesmi je Slovan izvečine ostajal na ravnini rodoljubne prigodniške literature. Njena nit se vleče od l. 1848 in še prej do danes in ves ta čas je njena vsebina neprestano zavedanje in spominjanje položaja Slovanov, ki da je obupen, bodočnost da so sanje, ne pa prostor za živimi liki, s katerega se razgledaš.

Na ravnini razumevanja rodoljubne prigodniške literature in le na tej je stalo tudi slovensko razumništvo in resnično drži to preteklo dejstvo, da se je potreba po umetnosti pri nas vedno zamenjavala s potrebo po domovinskem in vseslovanškem navduševanju, kakor se danes zamenjuje z zahtevki po higijeni in tehnični kulturi. Ta resničnost se zlasti dotika družbe slovenskega meščanskega razumništva, ki je iz kalnih ozračij in iz z aferami preprežene narodno-čitalniške dvorane (prim. romane Kersnika) zablodila v brezdonsko areno slovanskega bratstva. Značilni predstavniki duševnega ustroja te družbe so vsi tisti slovenski polliteratje, ki so vneto domoljubno pesnikarili in slabotno oživljali slovansko prošlost, zraven pa ob pomanjkanju vseh stvariteljskih sil stremili za tem, da ustvarijo nacionalno literaturo, a je bila rezultat vsega njihovega prizadevanja čudna antologija slovanskih gesel, rekov, prislovič, vzdihov in brezplodnih sanj. In Franjo Maselj-Podlimbarski — on je v bistvu ena sama taka žalostna slovanska antologija. Postala pa mu je — usoda. To je njegova tragika, v kateri ni prav nič velikega, narodno junaškega: v njej brli vsa končna vsebina majhnega slovenskega meščana, ki do velikih dejanj in oblikovanj ni nikoli došel in se le odtujeval svetlemu duhu tistih slovenskih mož, ki so iz osrčja slovenske zemlje in slovenskega mitosa skromno gradili svoj tekst.

Pred nami leži druga izdaja »Gospodina Franja«. Čemu in zakaj? Po kateri nujnosti? Kaj naj našemu času pove ta roman? Ali naj gledamo v teh izdajah Masljevih spisov spominsko svečanost njegovih prijateljev? Čemu ti odmevi naše slabe preteklosti? Ali so namenjeni literarnemu zgodovinarju, ki mu bodo kome-

tarji in bibliografsko delo dr. J. Šlebingerja prav zelo dobrodošlo gradivo? Zastran starejše generacije in oživljanja spominov? Te izdaje so neskončno prazne in puste in če starejša pisateljska generacija na vsak način hoče Maslja, naj izdajo njegovih spisov izvrši na kratek način in zlasti ekonomično: prikaže naj Maslja takega kakor je v resnici bil: elegičnega avtobiografa, ki mu je v okviru njegovega diletantizma najvišji umetniški izraz — potopis.

II.

Fran Maselj-Podlimbarski se je rodil v Spodnjih Lokah v Črnem grabnu.

Črni graben je ponižna slovenska dolina, široka za veletok, ki pa so jo otesnili in počrnili šele — rokovnjači. Rokovnjači so temna, še malo osvetljena podoba slovenskega uporništva, ena od mnogih krajnosti gorenjske trdobe in trmoglavosti. Severni gorenjski tip »divjega lovca« ali pravilneje: divji lovec Finžgarja in Kozaka je v svojem pustolovstvu in v primeri z rokovnjačem vse bolj kipovit, jasen in čist. Njegov beg v samoto in goro je preskok v nadčutnost in se završuje z neko etiko, ki je že od kraja nakazana tirolskemu uporniku tipa Andreja Hoferja in ki ji je ime: domovinstvo, poljedelstvo itd. Sploh vsi uporniki alpskega okrožja vežejo svoja pustolovstva na svojstven način z domovinstvom, kajti Alpe so bile v vseh dobah zaradi lepote svoje zemlje vir najglobokejše domovinske ljubezni (prim. Švicarje, Viljema Tella), ki je v svojem zanosu in ko se razreši zemeljskih in človeških spon — estetična. Nasprotno rokovnjači. Ti ostajajo na zemlji, težijo k zemlji in še v svet pod njo. Težijo na Balkan k hajdukom, ker njihovo bojišče je tisti kos naše zemlje, ki leži približno tam, kjer gorenjstvo prehaja v dolenjstvo, kjer se ne izostri ne živ tip Gorenjca in ne Dolenjca. Rokovnjači so morda naš najbolj bloden duh, ki ga je spočelo ravno razmejišče dveh osnovnih kulturnih komponent Slovenstva; bloden duh, ne oni iz »divjega lovca«, nego kaos, ki ima svoje želo, svoj um in svoj bojni račun: rop francoske blagajne.

Prva resničnost Črnega grabna je torej lepota slovenske zemlje, zelena ograja in sladki gaji ob Radomlji so idilična slepila, za katerimi šarijo junaki iz Kersnikovih romanov. Rokovnjači, francoska blagajna, skrivnostni jasnovidci, premeteni ponarejevalci denarja pa so njegova druga resničnost in noč, katero je skušal oblikovati drug krog slovenskih samoukov: Podmilščak-Andrejčkov Jože, Fran Maselj-Podlimbarski, Anton Stražar, pisatelj vaških čenč v »Domovini«. Usoda in duh te doline sta zanetila tudi usodo slovenskega pisatelja Frana Maslja-Podlimbarskega. V Črnem grabnu je doma njegov razdvojeni slovenski duh, ki ni nikoli mogel dozoreti v umetnika, v njem je doma njegov trudni in otožni Slovan in iz njega izhajata racionalizem in materializem, ki sta bila le podzavestno proti njemu samemu obrnjeni smrtonosni osti.

Odnos Frana Maslja-Podlimbarskega do Slovenstva in do slovenskega kmeta niha med ljubeznijo do domače zemlje, rojeno iz domotožja, in čudnim, prav diletantskim prosvitljenjskim kulturnim gledanjem, ki ga je vojaški popotnik prinašal iz Češke in Moravske. »Krokarjev Peter«, »Plaznik in kirazir Martin«, »Kako sem prvokrat romal«, »Gorski potoki«, »Tovariš Damjan«, »Potresna povest«, »Rex Sodoma«, so spisi, v katere je skušal ujeti življenje slovenskih ljudi. Pa so večinoma vojaški spomini in ne dosti boljši od proze Andrejčkovega Jožeta. Domače kmetiške figure ga zanimajo zaradi domotožja in oblikuje jih v žaru spominov na mladost in na domačo vas. V poznejših, v zagrenjenost pogreznjenih letih bolno razglasi te spomine satirična puščica iz šunda »Rex Sodoma«, ki jo je sprožil prosvetitelj iz »Potresne povesti«. Žive probleme slovenske vasi pušča v nemar, slovenskega človeka z njegovimi resničnimi križi in težavami ne opazi, ker mu zakriva pogled nenehoma se izpovedujoči romantik, ki je zaljubljen v svojo lastno nesrečo in boleost in v prividu stoji nad svojim lastnim mučeniškim grobom. Prav

tako malo pozna tudi probleme Slovencev v tujini in iz tujine, zato pa ga mešata zanešenjaški prosvetitelj v njem ter proza Francoza V. Cherbulieza in G. Sandove. On gleda domovino in kmeta v naravnost neverjetno sentimentalni problematiki, izraženi v stavku: »Gledam na te preplašene obraze, katere ven in ven begajo srednjeveški nazori ter strah pred nečim strašnim, neznanim, skrivnostnim, vidim ljudi, ki mislijo, da so ustvarjeni samo zato, da rede goved... hranijo samo up sreče onkraj groba v prsih, z a t a s v e t (podčrtal poročevalec) pa nimajo nobene višje ideje.«

Vzoren primer njegovega pogleda na »probleme« slovenske vasi je »Potresna povest«; pred njo je M. napisal »Gorske potoke«, ki so čuden roman. Stil in obdelava snovi je kriminalno-operetska, samoizpovedovanje avtorja je pa v njem zavzelo tolikšne mere, da dobivajo vsi značaji značaj njega samega. Najvišja grozotnost je po njem v tem, da mu prijatelj pred nosom odvede Ivanko, ki jo tudi on ljubi. In potem ta patos iz Črnega grabna: prolog in epilog, kakor bi imeli opravka z veliko epično prozo (iz Črnega grabna in njegovega okolja je doma tudi Koseski). A samouštva in operetnega diletantizma se tudi ni oprostil v »Potresni povesti«. Predstavimo si dejstva: ko je to povest priobčil v »Ljubljanskem zvonu«, je bil malone 50 let star. Pred pisanjem te povesti je spoznal dobršen del svetovne literature, Gogolja, Lermontova, Turgenjeva, Bulwerja, Manzoni in seveda tudi domače literature: Kersnika, Stritarja in Jurčiča. Ob Jurčiču in Levstikovi kritiki njegovega »Desetega brata« pa se Maselj ni prav nič naučil, ker je v »Potresni povesti« podal slabo kopijo Jurčičevih napak. Tega se je pisatelj sam (v privatnem pismu župniku Vrhovniku) predobro zavedal, zato gre marsikatera njegova začetniška proza na račun tedanjih urednikov, ki niso vsega pisateljevanja Frana Maslja odkritosrčno in mentorsko-poučno uredili. Fran Maselj-Podlimbarski, ki je imel pač prijatelje v nesreči in žalosti, je bil v svojem pisateljevanju tako osamljen kakor nemara nihče v naši literaturi. Še posebej so postali ti prijatelji zanj umetniško usodni ob njegovem spornem romanu »Gospodin Franjo«, n. pr. ravno Dr. Fran Plešič, ki kot ilirski propagator pač ni videl oblikovne nedovršenosti in okorelosti romana, torej njegove literarno-umetniške plati, nego mu je bil ta spis le časovno dobrodošlo razkrinkavanje avstrijske soldateske, nekak politikum.

A da se povrnem k »Potresni povesti«. Pisatelju Franu Maslju ni toliko za potres na Slovenskem l. 1895., ki ga nekoliko predelanega po časopisnih vesteh in ustmenih pripovedovanjih v romanu ne večje in slabotno orisuje. On v njem nasprotno bolj stremi za tem, da drastično osvetli praznoverje in »zabitost« slovenskega kmeta iz Črnega grabna in pri tem izračunava razliko med njegovo srednjeveškostjo in češko kmetijsko kulturnostjo. Dalo bi se reči, da to razbijanje praznoverja, zabitosti in srednjeveškosti spada v kulturni delokrog občine in županstva, v družinski kmečki list, ne pa v roman, ki mu Maselj ni bil kos. Prvič in nezavedno je pisatelj v tej povesti udaril po enem izmed osnovnih gibal romantičnega romana — po mitosu, ki je daljna iztočnica za »praznoverje« in vero v vraže, v čemer je le prenapeti racionalist in merodni prosvetitelj mogel videti grozečo nevarnost. Iz takega tendenčnega racionalizma bi bil Jurčič vse drugače oblikoval »Desetega brata« in Trdina iz Masljevega prosvetiteljstva ne bi bil nikoli ustvaril svojega sveta pravljic in bajk in niti Mencinger ne bi bil ž njim mogel ustvariti svojih čudaških, na podobe A. Francea spominjajočih likov. Fran Maselj-Podlimbarski se je kot nespreten realist boril v romanu proti nekemu namišljenemu življenju, ob tem pa je pozabil oblikovati pravo življenje in ekonomično razplesti in zaokrožiti fabulo. Še tega vidika je »Potresna povest« resnično njegov Črni graben: racionalist, ki se je pozneje prelevil v plehkega satirika, je usmrtil tajnega umetnika v njem. Sicer pa prepaja povest okorela romantika (ljubayni par) in fantastika (cekini, ki padajo na potresno noč z drevesa), ki ju po večini ni izsanjala pisateljeva nerazrešljiva notranjost, temveč njegova obli-

koyna onemelost. Pisatelj-gostobesednik se mnogo posvetuje s čitateljem in izraz se mu lomi po raznih »izrekih«.

Za to povestjo in še pred njo so se bolešno izmenjavale trpkosti, ki mu jih je nanesla vojaška služba v tujini, Bosna, Trident, Moravska, Češka, Ljubljana, Gospodin Franjo, in potem Pulkava, smrt v pregnanstvu — vseskozi blodnje, slovanske sanje, tožbe, bolezen. Njegove ljubezni: Trident (Italijanka), Ljubljana (šivilja), Dunaj in še Bosna so nejasne, v meglo zavite erotične točke, ki se jih odkrito in brez zadrege izpove v »Povesti Ivana Polaja«, za slovenskega sociologa zanimivi avtobiografiji. Krog njegove domišljije se oži: varan sem, mojega trpljenja ne vidi svet, nasprotniki so mi zmeraj na preži, nimam sreče na tem svetu. V Maslju raste notranja zagrenjenost. Še pred Pulkavo doživi v stotniku Stoklasu (»Iz starih zapiskov«) svojo smrt in svoj pokop. Tava po Ljubljani, sedi molče v veseli družbi, ki se izživlja v kvartopirstvu. Molčečnost razjeda davni racionalist s sarkastičnimi duhovitostmi in dovtipi, kar postaja tem silnejše in pošastnejše, čim bolj toneta slovanski idealist in trudni oficir v grozo razočaranj. In nekaj neskončno bolnega, žalostnega je ta fatalizem Masljevega življenja, namreč obnavljanje in ponavljanje istih usod in nezdod, vsa veličina trudnega oficirja je v tem, da rase v človeka, ki ga vedno obkrožajo podobni resnični in usodni pripetljaji ter afere, ki ostaja vedno prevaran, ukanjen in izdan, kakor tudi v vabah, ki izzivajo internacijo, četudi se je M. brani in je pri vsem tem nedolžen. Ko je po »Gospodinu Franju« prebujeni satirik jel preganjati razočaranega romantika, je Maselj napisal »Romarje« in »Rex Sodoma«. V »Rex Sodoma«, satiri na romarstvo, je Maselj prostaški, omleden oblikovavec vaških čenč in kvant, slično kakor njegov rojak iz Črnega grabna, Anton Stražar. In čeprav ta naslov marsikoga prevzame (prevzel je med drugimi Ivana Preglja), je vendar pravo, resnično ozadje tega naslova navsezadnje beg nikoli pričakanega umetnika iz vedno rušenega centra na periferijo. Doživljali smo ta beg v slovenski literaturi prej in pozneje (Pugelj, Zorec, Golar).

III.

Poglede na tisti krog slovenskih pisateljev, ki se od Stritarja do Magajne sklanjajo nad Bosno, mi vedno križajo pogledi na poglavje nenapisanega slovenskega eksotičnega romana. Obdelava eksotičnega romana v svetovni literaturi je v sodobnosti trenutna zanimivost, ki ima izozad precej reklamnega stropota. V preteklosti je bila ta eksotika Amerika, je bil Orijent. In je še danes, čeprav ga obilno zamenjuje sodobna Rusija. Do eksotičnega romana je danes ostro razpoložen tisti del kritike, ki v teh iskanjih skritih, nenavadnih in čudežnih prostorov vidi blodno, iztirjeno romantiko, dočim domači problemi vpijejo po oblikovavcu. Državne razmere, gospodarski in socialni činitelji, kolonijske pritekline itd. so naravno povzročile, da eksotična literatura najbujnejše razcvita v Ameriki, Angliji in Franciji. Toda Rusi so prav tako mnogo pohajali v evropska mesta, a so iz tujine oblikovali usodna vprašanja Rusije. Turgenjev sam je v »Rudjinu« posredno obsodil oni tip ruskega zanešenjaka, ki v domači zemlji mnogo debatira, a ko bi moral postati mož dejanj, gre v tujino in umira na pariških barikadah.

Mnogoštevilni so vidiki eksotičnega romana. Odražata se zlasti dva: 1. vidik romana, v katerem je junak domorodec s svojim blodnim, pustolovskim čuvstvom, tujina in daljina pa sta mu le nekaka fasada, 2. vidik romana, ki z vso živostjo in tvornostjo gnete probleme svojega lastnega naroda v tujini. Značilen zastopnik prvega romana bi bil francoski »blodeči romantik« Pierre Loti, drugega pa nemški neoromantik Hans Grimm. Hans Grimm nas mora s svojim romanom »Volk ohne Raum« mnogo bolj pritegniti kakor n. pr. Pierre Loti, čigar umetnost je le opoj za sanjače, kajti Slovenci smo vse do danes brez romana, ki bi vsaj oplazil slovensko izseljevanje in naravnost poražen je s te strani pogled na

uboštvo naše epike, ki nam o tem ni utegnila do danes nič povedati. Zato pa postaja tujina, in naj je to Amerika ali Bosna, ne samo za slovensko ljudstvo, ampak tudi za njegovega umetnika usoda, namesto da bi mu bila le snov in objekt (prim. Lj. Zvon, 1909. V. Levstik: »Poizkus o lepem slovstvu v Slovencih«).

Če natanko pregledam naše pisatelje in pesnike: Stritarja, Kaša, Maslja, Peruška, Zorca, Magajno, in hkratu tista njihova dela, ki nosijo bosanski in dalmatinski folkloristični element, pa če skušam v svitu njihovega gledanja ujeti slovensko svetlino, se mi zde še najbolj naši dr. Andrejke »Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini«, dasiravno je to literatura druge vrste. Prvi se je raznežil Stritar nad Bosno in nad njenim od krvoločnega Turka tlačnim narodom, v »Raji«. Ni bil v Bosni, gledal jo je iz Ljubljane in iz Schopenhauerjevega svetobolja, dočim je ostale, Igo Kaša, Rajka Peruška, Frana Maslja-Podlimbarskega, Ivana Zorca, Bogomira Magajno zanesla vojaška ali profesorska služba v Bosno in Dalmacijo. Igo Kaš je poleg Peruška še najmanj oseben: podaja preteklost dalmatinskih ribičev in tihotapcev v romantično nerazgibanih črticah (»Dalmatinske povesti«), ki silijo v diletantizem jugoslovanskih nacionalnih slik, prikazuje v njih čuvstveni zanos junakov na sličen način kot hrvatski pisatelj Bečić v »Zaobljubi«, le da ta spretnješe plete fabulo. Po vsem tem pa vseeno slutim v Kašu, našem drugem trudnem oficirju, tragičnega človeka, ki je še nepojasnjen, a že podan v skopih življenjepisnih podatkih »Slov. bibliografskega leksikona«: kot poročnik se je udeležil zasedanja Bosne in Hercegovine, služil potem v Dalmaciji, se preselil na Dunaj, kjer je poučeval na zasebnem zavodu klasične jezike in spisal »Ostaline nekdanjih slovenskih maselbin okoli Dunaja«. Umril je kot protestant za srčno in ledvično boleznijo. — Imena njegovih pisanih del, »Skenderbeg«, »Osveta«, »Mara« dokazujejo, da je tlel v njem balkanski renesančni človek, ki se ni mogel razživeti in ki bi se bil ob svojem času pisal za Gundulića. Rajko Perušek, profesor v Sarajevu, je v svojih narodopisnih črticah informativen in tudi ni tako enozvočen kakor hrvatski pisatelj Livadić v »Bosančicah«. V črtici »Nesrečna junaška kri« je zaslužil Perušek še pred Podlimbarskim, ki tega ni vedel, da pojav hajduka ni samo posledek razmer, suženjstva in verskih trzavic, ampak stalni pustolovski človek, čigar hajduštvo je njegov nujni življenjski imperativ — »nesrečna junaška kri«. Nič več kot potopis ni bosanska črtica Ivana Zorca. Je vojaški spomin, spomin na bosansko dekle, spomin na hajduka, katerega geslo je: čim več nevarnosti, tem lepše. Je tista značilna slovenska vojaška literatura, ki doseže višek v samoljubnosti in samougajanju »Ljubezni in sovraštva« R. Pavliča s podnaslovom: Moja pot preko krvavih in cvetočih poljan. Resonančni prostor Ivana Zorca pa je od Masljevega znatno širši: od romantike se odbija v realizem, nato pada v naturalizem. Tak kos vojaškega naturalizma je njegova novela iz Bosne, »Ljubica«, kjer nastopa junakinja-masohistinja in ki je sicer le vojaški trač, iz katerega pa izzivalno štrli stavek: »... kolikor je bilo osvobodilnih gibanj na tem pragu Azije, so vsa nastajala samo zaradi tega, ker so pač turški gospodarji kot delavnejši in vnetejši vojaki prekašali domače lenuhe v krvoločnosti, pogumu in drugih uspehih. Torej neutešena krvoločnost in zavist, nič drugo.« Stritarso solzavost je izrazila med drugimi Marija Kmetova: Bosna ji je bedna, na križ pribita (»Bosna«, Lj. Z. 1920), Bogomirju Magajni pa je Bosna dobro netivo za romantika in lirika v njem (prim. »Hafija«, »Sarajevo«, Ilustracija 1931). Liriku je Bosna bajen orijentalni kraj opoja, očiščevanja, kraj, kjer »spomini iz ahasverskega življenja vstajajo na novo«. Ta lirik je v Magajni tako močan, da ob slikanju in podajanju erotičnega sveta ne iztiri liki Zorec v naturalizem, nego oblikuje čiste erotične simbolne podobe (»Hafija«), ob katerih mislim na objektivnost erotičnega problema v Baumbachovem »Zlatorogu« ali v Montherlanovih »Les bestiaires«. Osnovno razrešitev tega erotičnega problema, ki se ves vrti okrog zagonetnega razmerja med junakom in ženo, pesnikom in dekletom, je zapisal danski filozofski mistik Sören Kierkegaard v stavku: »Marsikdo

je že postal junak zaradi dekleta, marsikdo pesnik, marsikdo svetnik, ali samo tedaj, če ga ni dobil.«

Vsi ti naši bosanski popotniki pa so v najboljšem primeru samo predhodniki bodočega slovenskega eksotičnega romana, a med njimi je najznačilnejši Maselj z »Gospodinom Franjem«.

Kulturno-politične plati romana »Gospodin Franjo« nam ni mogoče objektivno ocenjevati dotlej, dokler nam ne bo podrobni študij Bosne v vseh pogledih izjasnil končne slike. Za osvetlitev slovenskih odnosov do Bosne bi bilo treba iskati drobce tolikih in tolikih slovenskih življenj, ki so ginevala v Bosni in na Balkanu. Nad vse važen in dragocen donos bi bil študij življenja slovenskega vstaša Miroslava Hubmajerja, čigar pisma in akti trohniijo v dunajskem arhivu, dalje natančno prelistanje sarajevske »Nade«, poznavanje novel srpskega odpadnika Spiridijona Gobčevića in hrvatske pisateljice Milene Mrazović. Zadnja dva bi bila še posebno pomenljivi in poučni primerjavi za »Gospodina Franja«.

Roman stoji med »Polajem« in »Rex Sodomae« in je obujanje spominov na bosanske dneve. Trudni oficir se v teh spominih ne umakne, nego se preobleče v inženjerja in da ne bo tako tuj in da bo vendarle zrastle v čitatelju spoznanje, da je ta inženjer on sam — junak Franjo Maselj-Podlimbarski, dà romanu naslov: Gospodin Franjo. Gospodin Franjo pride v Bosno in razkrinkuje avstrijsko vojaško drhal. In tu obstojimo pred prvim vprašanjem: Ali je bilo res tako nujno in za pisateljevo umetnost zveličavno, da je Podlimbarski šel in nam v romanu razgaljeval mentaliteto avstrijskih kolonizatorjev? Odgovor se glasi, da 1. to zanj ni bila nujnost, 2. nam pa ni utegnil podati z vso umetniško konkretnostjo groze njihovega propada, vsaj tako n. pr. kot Claude Farrère v »Civilizirancih«. Drugo vprašanje je: Kje bi moral on kot Slovenec stati v Bosni? In dalje: Kako bi moral kot slovenski človek obdelati bosansko-balkanski problem, kar je vprašanje slovenskega srca, ki ga v romanu zaman iščeš, ker ga tudi v njem samem ni, kajti začaral ga je otožni Slovan, ki nosi v sebi mrtvaške sanje: »Po Ljubljani tavam, vtopljen v misli na tužno Bosno, morda moj grob...« Kranjski drvarji so v romanu brez-pomembne osebe, niti ga ne miče, da bi z ljubeznijo proniknil v njihovo življenje. Potrpežljivost in skromnost teh drvarjev mu nista osnovni kulturni sili slovenskega naroda, ampak lastnosti, ki ju je treba s slovansko-junaškega vidika obsoditi in zasmehovati. Nasprotno — Podlimbarskemu vzbuja spoštovanje slovanska tujina z vsem nacionalno-orientalskim patosom in etnografijo: narodna pesem, gusle, hajduki, narodne noše itd., in še več, ta folkloru mu postaja skoraj edini vidni in otipljivi izraz Slovanstva.

V bistvu je »Gospodin Franjo« bosansko predelani »Ivan Polaj«. Žalostne razmere v Bosni istoveti pisatelj s svojim bednim položajem. Nastane čudno duhovno pobratimstvo: on, »gospodin Franjo«, pa bosanska tlačena raja, nad obema pa bel oblak slovanskega bratstva in črn oblak v podobi rabeljske avstrijske soldateske. Zato v romanu ne doživiš Bosne in Bosanca, temveč pisateljevega trudnega Slovana, ki pravljичno razpolavlja svet v temoto in svetlobo, v pravico in krivico. Arhitektura njegovega sveta (prim. W. Haas: Die Theologie im Kriminalroman) ni na koncu koncev prav nič drugačna od arhitekture sveta Romuna Panaïta Istratija, pri katerem zamenjuje slovansko bratstvo hajduška človečanska ideja pa — francosko-rumunsko prijateljstvo. In če iz nje povzamemo zadnji zaključek, se ta glasi: Arhitektura sveta v »Gospodinu Franju« (in še v »Ivanu Polaju« in drugih spisih) nalikuje pravljичnemu svetu z njegovim nebeškim, zemeljskim in podzemeljskim kraljestvom. Pri tem tvorijo podzemlje ali svet demonov: predstojnik vohunske pisarne Hvalibogovski, njegov pomočnik, ovaduh in intrigant Atif Sarajlija in ostali člani podzemlja: Buzduga, Bierkopf, Ljubica, Katica, pl. Pester, Merks. Zemljo zastopajo obotavljalci med peklom in nebom. Najboljši od njih: Vilar, Bajič. Slabši: Hren, Bobojedac, slovenski drvarji. In končno nebeški svet, svet junakov, svet čistih dobrih Slovanov: Jovica

Milošević, Danica, Vazko, handžije, hajduki in še Bajićeva, ki pravi o sebi, da je Vrza, in Vilar, junak od tistega trenutka, ko napreduje za »gospodina Franja«, »ki vse zna in ve«. Zgoraj torej so slovanske sanje, narodna pesem, medsebojno odpevanje prislovic, gusle, idealna ljubezen z Danico, vile, природа, ki jo pisatelj že personificira, na sredi realnost slovenske družine Hrenove, drvarji, Tuzla, debate o kulturi, spodaj intrige, vohunstvo, obešanja, »dekoltirana misel« na Katico, avstrijska ječa.

Arhitektura pisateljevega pravljичnega sveta je domala podobna pestri arhitekturi predvojnega avstrijskega parlamenta. Tipologija je v vseh romanih in povestih presenetljivo istovrstna, enostavna, prav nič zamotana in njene iztočnice so vedno: nebo, zemlja, pekel. Tehnika fabule je iz »staroverske povesti«: dobri človek pride v kraj, ki je razdvojen na dve polovici: prijateljsko in sovražno. Nato borbe, intrige, zapor. Konec: srečen odhod v svitu zarje in nade na veliko bodočnost. Naposled: *l j u d s k a , n a r o d n a i g r a* v »Gospodinu Franju«. Njen uresničevavec je »bedni katolik« Bobojedac. Ali ni ta Bobojedac komični tip iz ljudske igre? Nalik Tončku iz Finžgarjevega »Divjega lovca« stoji med Danico in Vilarjem, ves hudomušen, lokav in potniški.

»Gospodin Franjo« je kot pisateljeva izpoved o Bosni njegov resnični dnevnik. zlasti glede kulturno-političnega ozadja. Če je res Podlimbarski tako srčno zaželel, da bi nam kaj povedal o Bosni in njenih tedanjih razmerah, bi bil boljše naredil, če bi nam bil napisal kulturno-zgodovinski esej, potopis, ki ga je obvladal, narodopisno črtico iz Bosne, kakor je to dobro storil Rajko Perušek. Skratka: ob zvrhani meri krivic in zločinov v Bosni in spričo svojih stvariteljskih sil bi bil moral postopati tako, kakor v marsikaterih življenskih odtentkih slični mu Emile Zola s svojim »J'accuse«. Kajti vsa kulturno-politična zadeva s tedanjo Bosno bi bila ob svojem času najbolj primerno sodila — v uvodnik slovanskega političnega lista ali v debato avstrijskega parlamenta, najmanj pa v koncepcijo romana, ki se ga drži še starinska skorja tehnike pravljic.

In to bi bil moral biti Fran Maselj-Podlimbarski, namreč: pisatelj pravljic in bajk. Zato je vsa njegova pisateljska tvornost, ki jo je izpričal v številnih avtobiografičnih povestih, zadeva njegovega fantomstva, prečudna zadeva diletanta v njem, ki je hotel oblikovati epično, a ni prišel preko pravljичnega koncenta; ki ni umel zgrabiti totalitete življenja, marveč mučno in bolešno tipal za svojimi življenjskimi ranami. Kako je tipal, s kakimi pripomočki, in kako nerodno bogatel iz Danteja, Bocaccia, Manzoniya, Cherbulieza, Sandove, iz šunda »Pariser Liebochaften«, iz antike in renesanse pa iz sv. pisma, za vse to bi bilo treba posebnega poglavja, ki bi bilo za marsikoga poučno. Poučno zlasti zato, kako Maselj sploh ni znal v konkretnost življenja in seveda še manj iz te konkretnosti v drugo, ki se imenuje umetnost. Zanj je bila to uganka. Rešil bi jo bil edino — pravljичni pesnik.

V slovenskem slovstvu sodi Fran Maselj-Podlimbarski brez dvoma v svoje poglavje naših epigonov in diletantov. Bil je v okviru demoničnega diletantizma zapoznel romantični realist, zadnji iz zбора »Mladoslavencev«, ki ni hodil v šolo h Karlu Vogtu, dunajskemu darwinistu, pač pa k italijanskemu fiziologu Mantegazzi in ki je imel to usodo, da ni zrasel ob Franu Levstiku in Josipu Jurčiču. Osamljen in od življenskih nezdod ostrupljen je jadral v slovanske in ilirske vode. Pisateljskega diletanta je vzgajal in gnal demon. Ta demon je bil osebna žalost, slovanska otožnost, tisti tajni ahasverski element v njem, ki se je na skrivaj bratil z njegovim trudnim oficirjem. Če je bil stritarjanec, je bil v slabi in zapozneli izdaji. Iz Stritarjevega svetobolja ni umel izčrpati kroga novih dolžnosti. Do smrti se je izpel za Slovanstvo, ki ni bilo prav nič drugega nego — druga oblika njegovega trpečega »jaza« in našel smrt prosvetitelja, ki teoretično razglašala red in zakonitost, praktično pa poginja v razbitosti (Mahrholz).